

ATATÜRK DÖNEMİ LAİKLİK UYGULAMALARINA YÖNELİK BAZI TOPLUMSAL TEPKİLER

Bünyamin KOCAOĞLU*

ÖZET

Atatürk döneminde laiklik, devlet ve toplum modernleşmesinin temelini teşkil etmiştir. Sadece siyasi alanda değil sosyo-kültürel alandaki değişimlerde de belirleyici olan laiklik, uygulamada toplumun özellikle gelenekçi yapı arz eden kesiminden tepki görmüştür. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Hilafet'in kaldırılmasıyla kurumsal alanda başlayan laiklik uygulamaları 1928 yılından itibaren hız kazanmış, 1930 yıllarda özellikle sosyal-kültürel alanda kendini iyiden iyiye göstermiştir. Bu dönemde Türkçe ibadet başta dini hayat ile ilgili laik düzenlemeler yeni rejime yönelik muhalefetin artmasına neden olmuştur. Söz konusu muhalefet, yürüttükleri dini propaganda faaliyetleri ile Kemalist rejimin laiklik anlayışını ve buna dayalı uygulamalarını doğrudan İslam dinini ortadan kaldırma amacını taşıdığı ileri sürdüler. Sadece dini propagandayla sınırlı kalmayan rejim aleyhtar faaliyetler tarikatlar aracılığıyla örgütsel faaliyetler olarak da kendini göstermiştir. Bununla birlikte yeni rejim hangi şekliyle olursa olsun laiklik karşıtı faaliyetlere geçit vermemiş hatta bu konuda sert tedbir almaktan dahi kaçınmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Laiklik, Türkçe ibadet, Tarikat, Dini propaganda.

SOME SOCIAL REACTIONS AGAINST ATATÜRK PERIOD SECULARISM PRACTICES

ABSTRACT

Secularism during Atatürk Period formed the main part of the government and social modernisation. Not only in political field but also in socio-cultural field changes, being a determining factor Secularism found reaction from especially an old-line part of the society in practice. Secularism practices, starting in public field with taking off the Caliphate after proclaiming the Republic, had picked up speed since 1928 and showed itself greatly especially in socio-cultural field in 1930s. In this period, Turkish worship, Secular improvements mainly concerned with religious life caused to increase of the opposition to new regime. The said opposition claimed that Secularism concept and the practice of Kemalist Regime with the religious propaganda activities directly aimed at eliminating İslam. Antiregime activities had not been limited with religious propaganda. These showed themselves with organizational activities by the agency of religious orders. Nonetheless, the new regime hadn't given the opportunity to the antiseccularism activities and even hadn't abstained to take serious caution on this subject.

Key Words: Atatürk, Secularism, Turkish Worship, Religious Propaganda, Religious Order

Giriş

Atatürk döneminde Laiklik şüphesiz, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasal ve toplumsal modernleş(tir)menin temelini oluşturmuştur. Başta hukuk düzeni ve eğitim olmak üzere sosyal yapıdaki değişimde Laiklik belirleyici unsur olmuştur. Zira Laikliğin bu belirleyici olma özelliği, ilkenin içeriğinden kaynaklanmaktadır. Laiklik, öncelikle, yeni rejimin ve bu rejimin siyasal iktidarının konum ve eylemlerinin meşruluk zemini. Bu açıdan güçlü bir siyasî boyutu bulunan Laiklik, en az siyasal yönü kadar kültürel bir boyut ve içerik de taşımaktadır.¹

Osmanlı döneminde daha çok üst yapı kurumlarının yeniden düzenlenmesi olarak belirlenen modernleşme, Cumhuriyetle birlikte, bundan farklı olarak, salt bu kurumların yenilenmesiyle sınırlı kalmayan ve aynı zamanda bütün bir toplumsal yapının dönüşümü şekliyle ele alındığından,² Osmanlı

* Yrd.Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi.

¹ Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 161.

² İhtar B. Gözaydın, "Türkiye Hukukunun Batılılaşması", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 290.

mirası Türk toplumunda genel kabul gören dinsel nitelikli değerler sistemini değiştirmek anlamındaki bir fikri inkılâp ancak ve ancak “*Laiklik*” ilkesiyle gerçekleştirilebilirdi.³ Yaratmak istediği yeni toplumsal örgütlenmenin temelini dinî öğelerden arındırılmış bir “*millet*”e dayandırma eğilimindeki Kemalist Cumhuriyet, “*Millet*” kavramına yeni bir içerik kazandırırken, bu sayede din-devlet ilişkilerini de, yeniden düzenleme, daha açık bir ifade ile din ile devleti ayırma, imkanını elde etmiş oluyordu.⁴ Söz konusu yaklaşım, Atatürk reformlarının gerçekleştiricisi Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1927 tarihli nizamnamesinin 3. maddesinde “*fırka ... devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslardan add eyer*” ifadeleriyle açık bir şekilde ortaya konulmuştur.⁵ Laikliğin 1928 yılında bir ilke olarak Anayasa dahil edilmesinin hemen öncesinde ortaya konulan bu anlayışa göre Laiklik, vicdan özgürlüğünün, dil, din, ırk ve sınıf ayrımı yapılmaksızın bütün vatandaşların hukuk önünde eşitliğinin ve ulus egemenliğinin teminatı olarak görülmüştür.⁶ Bununla birlikte, dinî, devlet işlerinden ayrı bir vicdan hürriyeti görmek, yeni rejimin yaratmak istediği modern toplumu gerçekleştirmede tek başına yeterli değildi ve bu ideale ulaşabilmek için daha fazlası, bir başka ifadeyle dinin devlet tarafından denetim altına alınması, Laiklik için bir zorunluluktur.⁷ Nitekim Atatürk döneminde bu anlayışa dayalı bir Laiklik politikası, modernleşmenin her alanında kendinî hissettirdi. Yeni rejim için bundan sonraki temel sorun, Osmanlı’dan devraldığı gelenekçi toplum yapısını bu anlayışa adapte etmek olacaktır. Bu ise zaman zaman devlet ile toplumun bir kısmını karşı karşıya getiren çatışmacı bir modernleşmeyi ve tepkisel bir ortamı da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada Atatürk döneminde Laiklik adına ortaya konulan bazı uygulamalar ve bunların geleneksel toplum yapısında nasıl algılandığı, dönemin arşiv belgelerine yansıyan örnek hadiseler çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1- Atatürk Dönemi Laiklik İle İlgili Uygulamalar

Atatürk döneminde Laiklik simgesel, kurumsal, işlevsel ve yasal olmak üzere temelde dört alandaki düzenlemeler ile kendinî göstermiştir. Başta alfabe değişikliği olmak üzere, öz Türkçe’nin kullanımı, Osmanlı dönemini hatırlatan rütbelerin kullanımdan kaldırılması, soyadı uygulaması, şapka ve kılık kıyafet ile ilgili düzenlemeler, hafta tatili ve benzeri bazı uygulamalar simgesel alandaki laik uygulamaları teşkil ederken, Hilafetin kaldırılması, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’nin kaldırılması türünden uygulamalar da daha çok kurumsal alandaki Laik düzenlemeleri oluşturmuştur.⁸

Atatürk döneminde Laiklik süreciyle ilgili ilk adımlar, Hilafet’in ve Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’nin kaldırılması ve eğitimde birliği sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulüyle atılmıştır.⁹ Ardından 1926’da İsviçre’den iktibas edilen Türk Medeni Kanunu’nun ve aynı ülkeden ithal edilen Borçlar Kanunu’nun birlikte kabulüyle hukukta birliğin temini ve hukuk düzenininin Laikleştirilmesi yolunda önemli düzenlemeler yapıldı.¹⁰ Bunların yanında halk islâmını temsil eden ve bu yönüyle müslüman kitleler üzerinde yerleşik resmi islâmdan daha büyük bir etki yaratan derviş tarikatları, tekkeler ve türbeler de kapatılarak dinî nitelikli tüm kurumların, yeni rejimin devlet denetiminde bir din anlayışının güçlenmesi sağlanmıştır.¹¹

³ Köker, *Modernleşme ...*, s. 161.

⁴ Köker, *Modernleşme ...*, s. 162.

⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 308; Köker, *Modernleşme ...*, s. 165.

⁶ Köker, *Modernleşme ...*, s. 166.

⁷ Köker, *Modernleşme ...*, s. 166.

⁸ Tunçay, *Tek Parti Yönetimi ...*, s. 225.

⁹ Tunçay, *Tek Parti Yönetimi ...*, s. 228.

¹⁰ Gözaydın, “*Türkiye Hukukunun ...*”, Cilt 3, s. 291.

¹¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul 1995, s. 117.

1925 yılından önce fesin yerine şapka giyilmesini zorunlu kılan yasal düzenleme ile hemen ardından bu adımı tamamlayıcı bir gelişme olarak dinsel kılık kıyafetin camideki din görevlileriyle sınırlı olduğunu ön gören düzenleme, Laiklik uygulamalarının sadece kurumsal alanı kapsamadığını geleneksel toplum yapısını çok ilgilendiren simgesel düzenlemeleri de içerdiğini göstermiştir.¹² 1926'dan itibaren uluslar arası alafrağa saatin ve hristiyanlığa ait miladi takvimin kullanılmaya başlanması tam anlamıyla simgesel bir değişimdi. 1 Kasım 1928 tarihli Latin harflerinin kabulüyle ilgili yasal düzenleme ise simgesel alanda Laikliğin en ileri ve tartışmasız bir uygulaması olmuştur.¹³

Bu bağlamda, Harf inkılabı belki de geleneklere en ters düşen inkılaplardandı ve söz konusu devrimci yasanın temelinde Cumhuriyet toplumunun okur yazar oranını artırma niyeti yatmakla birlikte,¹⁴ dinî simgenin belki de en somut ve etkin unsuru Arap harfleri olduğunu ve Laik düzen için bu bağlamda ciddi bir çelişki oluşturduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Harf İnkılabı'nın yapıldığı aynı yıl batı reklamlarının da kabul edilmesi, ayrıca müzik, heykel ve diğer sanat dallarında batılı usullerin benimsenmesi de 1930'lu yıllara kadar Laikleşme sürecinde atılmış önemli adımları teşkil etmiştir. 1930'dan sonra ise Laikliğin daha etkin olması ve benimsenmesi amacıyla benzer uygulamalar yeni rejim tarafından devam ettirilmiştir. Bu çerçevede, 1932'de, Harf İnkılabı'nın bir parçası ve onu tamamlayan bir düzenleme olarak Arapça ezan ve kametin Türkçe okunması zorunluluğu getirilmiştir.¹⁵ Söz konusu Laik uygulamalar, 1930'lu yıllarda ulus-devletin oluşum sürecinde takip edilen ve aşırılığı içeren politikalarla da oldukça örtüşmüş, bu açıdan bakıldığında söz konusu Laik uygulamalar ulus-devletin oluşumunda temel teşkil etmiştir. 1931'de batı ağırlık ve uzunluk birimlerinin kabul edilmesi pragmatik anlamda Türkiye'ye batılı bir tarz vermekle kalmıyor aynı zamanda batı dünyasıyla iletişimini de kolaylaştırıyordu, ancak diğer yandan islâm dünyasıyla olan bağı koparıyordu.¹⁶ Bunlardan başka, kadınlara oy hakkı tanınması, meslek kadınları, kadın pilotlar, opera sanatçıları ve güzellik kraliçeleri gibi yeni ve farklı örneklerin etkin biçimde özendirilmesi yönündeki modernleştirme yaklaşımın sadece biçimsel özgürlükten kaynaklanmıyor, bundan çok daha önemli olarak geleneksel toplum yapısında kadına yüklenmiş din nitelikli anlamı da değiştirmeyi hedefliyordu.¹⁷ 1934'de Soyadı Kanunu'nun kabulü ve 1935'teki siyasal düzenlemeyle İslamiyet için kutsallık taşıyan cuma günü olan tatil uygulamasının pazar günü olarak değiştirilmesi¹⁸ dinî ritüellere yönelik simgesel nitelikli Laik uygulamaların en belirgin olanlarından ve bu tarz uygulamalar Atatürk döneminin sonuna kadar devam etmiştir.

Atatürk dönemi Laik uygulamalar, topluca değerlendirildiğinde, resmi ve kurumlaşmış islâmın ötesine geçilmek suretiyle, dinin özellikle simgesel ağırlıklı bütün ritüellerine ve pratiklerine el atmış giyim tarzından, tatil günlerine, türbelerinden şeyhlere kadar her türlü dinî sembol ve içerikler çoğu zaman yasal yollardan değişikliğe uğratılmıştır. Hilafetin Kaldırılması, Şeyhülislâmın etkisizleştirilmesi ve medreselerin kapatılması daha çok siyasal çekişmede üst yapıda ki daha sınırlı ve siyasî niteliği bulunan muhafazakâr aydın ile Cumhuriyet'in batıcı aydını arasında çatışmaya sebep olurken, Laikliğin özellikle dine yönelik uygulamaları toplumun bazı kesimlerinden tepki görmüştür.

2- Laiklik Uygulamalarının Gelenekçi Toplumda Algılanışı: Dinî Propaganda Faaliyetleri

Cumhuriyet Döneminde Laikleşme ile ilgili sürecin kurumsal anlamda ilk ve etkin bir biçimde hilafet makamının ilgasıyla başladığı ve bu andan itibaren de gerek kurumsal gerekse simgesel

¹² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 273.

¹³ Tunçay, *Tek Parti Yönetimi* ..., s. 230.

¹⁴ Ahmad, *Modern Türkiye'nin* ..., s. 118-119.

¹⁵ Tunçay, *Tek Parti Yönetimi*..., s. 230-231.

¹⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin* ..., s. 273.

¹⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin* ..., s. 273.

¹⁸ Tunçay, *Tek Parti Yönetimi*..., s. 229.

alandan atılan her Laik adımın, gelenekçi toplumun bazı kesimleri tarafından tepkiyle karşılandığı dönemin arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim 11 Mart 1924'te yani hilafetin ilgasından sadece bir hafta sonra Başvekâlete gönderilen bir yazıda Erzurum Vilayeti'nin İspir kazası müftüsü Hacı Ahmet Efendi'nin camide vaaz ve hutbe esnasında hilâfet ve saltanatın Mehdi'nin zuhuruna kadar Osmanlı hanedanında kalacağına dair kitaplarda işaret bulunduğu ve hanedanın halihazırda içinde bulunduğu durumdan dolayı üzüntü duyduğu yollu beyanatlarda ve propagandada bulunduğu ve bunun üzerine müftülük görevinden azl edilerek hakkında tahkikat başlatıldığı bildirilmekteydi.¹⁹ Bir başka hilâfet propagandası Kars'ın Digor ilçesinde, emvâl-ı metruke hanelerinin kıymet takdiri için görevlendirilmiş memurlar tarafından yapılmıştır. Bölgeye görevli olarak giden söz konusu heyet, köylerde dolaşarak Cumhuriyet hükümetinin koyduğu vergilerin oldukça ağır olduğu ve bu ağır vergilerin özellikle bölgedeki Kürtleri mahv etmek amacını taşıdığını ileri sürerek, yakın zamanda Cumhuriyet idaresinin yıkılacağını ve devrinde “*refah ve saadetin yaşandığı*” hilâfetin yeniden tesis edileceğini ve bütün memurların da aynı fikirde olduklarını söyleyerek yeni rejim aleyhinde telkinlerde bulunmuştur.²⁰ Hilâfet yanlısı benzer propagandaların özellikle 1927 yılından itibaren giderek arttığı belgelerden tespit edilmektedir. 1927'de Dahiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey, imzasıyla Başvekâlet'e gönderilen bir yazıda, Bursa'nın İnegöl kazasında meskun Kocaova muhacirlerinden Derviş Abdullah adında birinin koza satmak amacıyla Bursa'ya giderken Susurluk'ta Beyaz Rıfat adında birisinin hanesinde misafir kaldığı sırada kendisine “*Abdülhamid'in oğlu Selim'in tekrar Padişah olacağını Cumhuriyet taraftarı Türkleri keseceğini ve mubadil muhacirinin tekrar memleketlerine gönderileceğini*” söylediğini istihbar etmesi üzerine yapılan tahkikatta Beyaz Rıfat'ın rejim aleyhtarı faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmiş ve tutuklanarak adliyeye sevk edilmiştir.²¹ Burada hemen şu husus belirtmelidir ki, hilâfetin kaldırılması aleyhinde gösterilen tepkiler çoğu zaman saltanat yanlısı bir tarz olarak da kendini göstermiştir. Bu durum saltanat ve hilâfetin toplum tarafından ayrı ayrı kurumlar değil aynı kurumlar olarak ele alındığını da göstermektedir.

Bu türden propagandaların yanında bazı ulusal basın tarafından da hilâfet yanlısı propaganda yapıldığı görülmüştür. Nitekim İzmir'de yayınlanan “*Turan*” adlı bir gazetede, hilâfetin ilga edilemeyeceği ve hilâfetin ancak Hindistan ve sair islâm memleketlerinden gelecek temsilcilerden oluşan bir kongre tarafından ilga edilebileceği propagandasında bulunduğu ve bunun üzerine söz konusu gazetenin Matbuat Kanunu'nun ilgili maddesi gereğince yayımının durdurulmasına karar verildiği ilgili Bakanlar Kurulu kararından anlaşılmaktadır.²² Bundan başka Kütahya'da Isparta Müftüsü'nün kardeşi Ahmet Sadık adında birinin, amacı “*hilâfeti iade ve dinsizliğin imhası*” olan bir gizli teşkilat kurmak suretiyle etrafında kısa zamanda taraftar topladığı, ve bunun üzerine yapılan tahkikat neticesinde söz konusu şahsın tutuklandığı ve hatta örgütün Antalya ve Isparta'da bağlantı içerisinde bulunduğu kişilerin de hanelerinde aramalar yapıldığı ve örgütün bu şekilde, güçlenmesinin önüne geçilerek etkisiz hale getirildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.²³ Söz konusu hadise dikkate alındığında, hilafetin ilgasının çoğu zaman doğrudan dine, daha da özelde, islâma karşı takınılan olumsuz bir tutum olarak algılandığı görülmektedir.

Sadece hilâfetin kaldırılması gibi kurumsal alandaki Laik uygulamalar değil başta şapka ve kılık kıyafet ile ilgili düzenlemeler olmak üzere geleneksel toplumun gündelik hayat alanıyla doğrudan ilgili simgesel reformlar da ciddi tepkilerle karşılaşmıştır. Özellikle bu dönemde Şapka Kanunu'nun

¹⁹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu (BMGMK), Nr: 30.10, Yer No: 102.667.1.

²⁰ *BCA*, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No: 102.667.15.

²¹ *BCA*, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No: 102.667.18.

²² *BCA*, Bakanlar Kurulu Kararları (BKK), Nr: 30.18.1.1; Yer No: 19.15.12.

²³ *BCA*, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No: 102.668.2.

aleyhinde propaganda yapan bir çok kişi İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmıştır.²⁴ Toplumda reformlara karşı tepkilerin özellikle Laikliğin 1928 yılında Anayasaya ilke olarak dahil edilmesinden sonra belirgin bir biçimde artış gösterdiğini tespit etmekteyiz. Gerçekten de 1928'den sonra özellikle de 1930'lu yıllarda simgesel alanda yapılan Laik uygulamalar yoğun biçimde toplumsal tepki görmüştür. Laiklik, daha çok dinden uzaklaşma ve dine karşı tavır olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Urfa'nın Yusuf Paşa Camii'nin duvarına yapıştırılan bir hezeyannamede, hükümetin ecnebi yolunu tuttuğu, kadınları açık gezdirdiği, cami ve mezarlıkları kaldırdıktan sonra, Kur'an, namaz ve orucu da halka terk ettirecekleri, bu durumda dinî terk etmektense başka bir hükümetin idaresi altında yaşamanın daha evla olacağı yazıyordu.²⁵ Yine Posof kazasından Pomalı Kadir ve Çapurlu oğlu İskender isminde iki şahsın nişanlı kadın ve erkeklere haç takılacağı ve camilerin kapatılacağı yollu propaganda da buldukları Kars Vilâyeti'nden Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen bir yazıdan anlaşılmaktadır.²⁶ Yine Manisa Vilâyeti'nden Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen bir başka yazıda, 14 Ocak 1929 sabahı Kula'da Çarşı Camii'nin karşısındaki bir dükkanın duvarına yeni Türk harfleri aleyhinde olarak, “Biz yeni yazıyı okuyacak olursak hiçbir vakit adam olmayız. Eğer Kuranı Kerimi okuyacak olursak her milletten üstte oluruz ve Allah bize iyi kısmet verir ve herhangi bir millet çıkarsa biz hepsinin üzerine çıkarız. Biz bu yeni çıkanları bırakalım eskisi gibi namazda Kuran okuyalım. Allah'a dua edelim. Mustafa Kemal şöyledir. Bizi her işe sokan odur. Millet, akıllarınızı başınıza toplayınız. Her işe merak vermeyiniz. Allah'a dua ediniz. Allah'ı unutmayınız. Allah sizin karnınızdaki gibi verir. Kur'an-ı Kerim'i her zaman akıllarınızdan çıkarmayınız.” cümlelerini içeren bir propaganda metninin yapıştirıldığı ve söz konusu metni yapıştiran şahsın halktan İbrahimioğlu Kamil adında biri olduğu ve yakalanarak adliyeye sevk edildiği bildiriliyordu.²⁷

Dahiliye Vekili Şükrü Bey imzasıyla Başvekâlete gönderilen bir yazıda ise Elazığ'ın Palu kazası köylerinde camilere çan takılacağı ve Ankara'dan çan geleceği yollu propagandada bulunduğu ve söz konusu propagandayı yapanların tutuklanarak adliyeye sevk edildiği yazıyordu.²⁸ Benzer bir propaganda Kasımpaşa'da midyeci Mehmet namında biri tarafından “Avrupa'dan üç milyon haç getirilerek ahaliye dağıtılacağı” cümleleriyle yapılmış ve söz konusu kişi tutuklanarak mahkemeye sevk edilmiştir.²⁹ Laik uygulamaların özellikle “dine karşı” yapıldığı ve hedefinin “dinî ortadan kaldırmak” olduğu 1928 sonrası yoğunlaşan propagandaların ortak temasını oluşturmuştur. Ayrıca propagandaların bir kısmı da kadın modernleşmesine yönelik tepkileri içermiştir. Mesela Yozgat Merkez Büyük Camii vaizi Ethem Hoca vaazları esnasında sıkça, açık gezen kadınların “fahişe” oldukları tarzında sözler sarf ederek kadınları tahrik ettiğinden dolayı görevinden azl edilerek mahkemeye sevk edilmiştir.³⁰ Yine benzer bir propaganda Trabzon Merkez vaizlerinden Hacı Hafız İsmail Hakkı Efendi tarafından yapılmış, Hacı İsmail Hakkı Efendi, camide Kur'an'dan okuduğu bir ayeti, erkeklerin kadınları dayak altında bulundurmaları ve medeni gelişmelerden men etmeleri durumundan bahisle erkekleri kadınlar aleyhinde tahrik ve teşvik ettiği gerekçesiyle görevinden azl edildiği gibi bir ay hapis cezasına dahi çarptırılmıştır.³¹ Bazı propagandaların tam bir kışkırtma gayretiyle ele alındığı ve tamamen uydurma senaryolar içerdiği belgelerden tespit edilmektedir. 30 Ocak 1929 tarihinde Dahiliye Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen bir yazıda, Beykoz'da bir şahsın “Aydın'da kaymakamın camide tiyatro oynattığı ve bunun üzerine caminin yıkıldığı”nı söyleyerek

²⁴ BCA, BKK, Nr: 30.18.1.1, Yer No: 16.71.4.

²⁵ BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.669.21.

²⁶ BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.1.

²⁷ BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.3.

²⁸ BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.7.

²⁹ BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.10.

³⁰ BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.8.

³¹ BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.9.

halkı galeyana getirmeye çalıştığı, yapılan tahkikatta böyle bir hadisenin gerçekte hiç olmadığı ve tamamen uydurma olduğunun anlaşıldığı bildiriliyordu.³² Yine propagandalarda çağdaş eğitim anlayışının da hedef alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim Erzincan'a bağlı Kemah'ta cami vaizi Hafız Sabri Efendi bir vaazi esnasında, muallimlerin talebelere oruç tutmamaları yolunda telkinde bulduklarını ve ayrıca talebelere cennet ve cehennem olmadığını söylediklerini ileri sürmüş, mektep muallimlerinin bu sözlerle amaçlarının dinî ortadan kaldırmak olduğunu söyleyerek, halka bu yönde asılsız propagandalarda bulunmuştur.³³

1930'lu yıllarda, özellikle dinî içerikli propagandalar daha yoğun bir biçimde kendini göstermiştir. Özellikle 1930'lu yıllar ulus-devletin oluşumunda oldukça belirleyici değişimlerin yaşanmasına sahne olmuştur. Bu yıllardaki Laik uygulamaların ulus-devletin oluşumunda büyük önem taşıdığı bir gerçektir. Ancak söz konusu uygulamalar bazı gelenekçi toplum kesimleri tarafından “*dine yönelik*” hareketler olarak değerlendirildiği 1930'lu yılların belgelerinden anlaşılmaktadır. Zira 1930'lu yıllar özellikle simgesel düzeyde Laik uygulamaların en yoğun olduğu süreci kapsamaktadır. Bu dönemde, başta ezanın Türkçeleştirilmesi olmak üzere Türkçe ibadet, hafta sonu tatilinde yapılan değişiklikler gibi simgesel Laik uygulamalar dinî içerikli propagandaların başlıca konusunu teşkil etmiştir. Nitekim 29 Kasım 1934 tarihinde, Divriği Belediye Reisi Ahmet Bey ve Divriği Müftüsü Hayrullah, halk adına encümen eski azasından Ömer ve nüfus memuru Halil Ağazâde Hüsnü Beylerin imzasını taşıyan bir hezeyannamede, hükümetin un vergisi ile ilgili uygulamasının pek fakir olan halkı daha da ezeceği belirtildikten başka, halkın özellikle ezan-ı muhammediyenin Türkçe okunmasına şiddetle karşı çıktığı ve bir an önce ezanın eski usulde, yani Arapça okunmasının istendiği belirtiliyordu.³⁴ Ancak yapılan tahkikatta söz konusu hezeyannamenin Divriği Sorgu Hakimi Tacettin ve Avukat Lütfü Beyler ile, belediye tahsildarı Kemal Efendi tarafından hazırlandığı ve hezeyannamede isimleri yazanların bununla ilgili olmadığı Sivas Valiliği'nden Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır.³⁵ Burada da dikkat çeken bir nokta hükümetin özellikle ekonomik icraatlarının çoğu zaman sosyal içerikli reformlara yönelik aleyhte tavırlarda bazı çevrelerce kendi çıkarlarına uygun olarak kullanılmış olmasıdır. Nitekim Ramazan ayı münasebetiyle Kırşehir'in Mucur kazasında vaizlik yapan İsaogullar'dan Hüseyinoğlu Bayram'ın vaaz esnasında “*insanlar hayatta herhangi bir şeye düşkün olurlarsa son nefeslerinde düşkün oldukları şeyi tekrar etmekten vazgeçmeyerek kendilerine yapılan telkinleri anlamadan ölürler. Bu cümleden olarak tahsildarlar para düşkünü olduklarından imansız ölmeye mahkumdurlar. Salı, Çarşamba günleri tahsildarlara para vermek günahdır. Bu günler para verenler imansız gidecektir.*” sözleriyle hükümetin özellikle vergi politikasını dinî ritüellerle eleştirerek halkı hükümet aleyhine kışkırtmıştır.³⁶

Dinî propaganda faaliyetlerinin özellikle 1935 yılından itibaren artış gösterdiği Dahiliye Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen yoğun yazışmadan anlaşılmaktadır. Bu yıllarda dinî propagandanın temelini daha çok hafta sonu tatili ile ilgili düzenleme ile Türkçe ibadet gibi dinî konular oluşturmuştur. 21 Haziran 1935 tarihinde Diyarbakır Vilâyeti'nden alınan bir yazıda hafta tatilinin pazar günü olarak değiştirilmesinin dine aykırı olduğu yolunda daki propagandanın halk arasında ciddi boyutlarda yayıldığı bildiriliyordu.³⁷ Yine Tarsus'un Abdalkuyusu Köyü'nden Edip İsmail oğlu Ali ile oğlu Sabri'nin bazı köylülere “*Şapka giydirdikleri yetmedi, şimdi de Pazar günü Cuma yerine tatil günü oldu. Hep gâvur olduk, yarın da kiliseye gideceğiz*” tarzında propaganda yaptıkları ve halkı galeyana getirmeye çalıştıkları Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği'ne

³² BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.6.

³³ BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.12.

³⁴ BCA, Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (CHP Ktlg), Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 123.

³⁵ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 126.

³⁶ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 120.

³⁷ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 35.

gönderilen bir yazıdan anlaşılmaktadır.³⁸ Söz konusu Laik uygulamalarda kararlı davranan hükümet dinî propagandanın her türlüünü takibe almış ve aldığı tedbirlerle bu menfi propagandaların önüne geçmeye çalışmıştır. Öyle ki, Afyon'un Şuhut ilçesinde Kavlan oğullarından Ömeroğlu Bekir miraç gecesi Türkçe “*selatü selam*” getirmeyerek eski usulü uygulaması ve hutbede “*padişahım çok yaşa*” demesi üzerine tutuklanarak mahkemeye sevk edilmiştir.³⁹ Kayseri’de Bedestan Camii’nde Diyanet İşleri Reisliği’nin izni ile 16 yaş üstü gençlere hafızlık dersi veren Nuriöğlü Mehmet, Arap harfli kitapları kullandığı gerekçesiyle tutuklanarak mahkemeye sevk edilmiştir.⁴⁰ Yine Teyyare Şehitlerini anma merasimi sırasında Posof Kaymakamı’nın Arapça dua ettirilmesine müsaade etmesi üzerine söz konusu kaymakam bu hareketinden dolayı uyarılmıştır.⁴¹

Birinci Umumi Müfettişliğin 5 Eylül 1935 tarihinde Şark Vilayetlerinde Laiklik karşıtı propagandaları içeren Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği’ne göndermiş olduğu raporda hükümetin, halk arasında islâm dinini tamamıyla ortadan kaldırmak amacıyla sistemli bir program takip ettiği, islâm âdet ve an’anelerini unutturmaya çalıştığı, İslam’ın temel direği namazda bazı değişiklikler (Türkçe ibadeti kast ederek) yapmayı amaçladığı ve bundan dolayı halkın camide namaz kılmaktan çekindiği belirtilerek ayrıca Erzurum’da hükümetin namaz kılanlara tebligatta bulunarak “*kibleye karşı namaz kılmak Araplar’ın eski usulü olduğundan bu şeklin temâdisi Türklüğün tuttuğu yenilik prensibiyle kabil-i te’lif olmadığından bundan sonra şarka dönülmesini*” bildirdiği ve bundan dolayı halkın galeyana geldiği ifade ediliyor ve söz konusu propagandaların diğer bölgelere yayılması tehdidinin ciddi boyutlara ulaştığı belirtilerek gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu.⁴² Söz konusu dinî içerikli propaganda faaliyetleri değerlendirildiğinde, hükümetin özellikle Türkçe ibadete yönelik Laik uygulamalarının bu propagandaların temelini teşkil ettiği görülmektedir. Bu noktada dikkati çeken bir husus, halk arasında rejim aleyhine olarak, özellikle de Laikliği hedef alan dinî içerikli propaganda faaliyetlerinin giderek hükümeti dinî içerikli her türlü tavır ve davranışa karşı tepkili ve temkinli davranmaya yöneltmiş ve yasakçı bir hükümet, görünümünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Mesela 1936 yılında hükümetin koymuş olduğu, “*kahvehanelerde radyodan Kur’an okunması*” na dair yasak bu bağlamda ilginç bir uygulama olarak görülmektedir. Söz konusu yasak ve uygulaması Kilis’te bir kahvehaneye getirilen bir radyodan her Cumartesi günü Mısır’dan okunan Kur’an’ın halka dinletilmesi ve giderek kalabalık bir grubun buna tevessül ederek Kur’an dinletisi esnasında kendinden geçme hatta bazılarının daha da ileri giderek başını sallama gibi tavırlar sergilemeye başlaması üzerine olay bir irtica unsuru olarak görülmüş ve söz konusu yasak uygulamasına gidilmiştir.⁴³

Bununla birlikte hükümetin tepkisinin, daha çok Türkçe ibadet aleyhinde davranışlara yönelik olduğu, özellikle de Arapça tekbir ve Arapça’nın ibadet dili olarak kullanımında ısrar edenlere yönelik tepkisel ve yasaklayıcı bir tavır geliştirdiği dönemin belgelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim Dahiliye Vekaleti’nden CHP Genel Sekreterliği’ne gönderilen 8 Ocak 1936 tarihli bir yazıda, Trabzon Çarşı Camii’nde Bayram namazı sırasında hatibin hutbeye çıkmaya başladığı esnada müezzin Hamdi adında birinin Arapça tekbir getirerek hutbenin sonuna kadar tekbiri Arapça tekrarladığından bahisle söz konusu tavrın Türkçe ezana tepki olarak değerlendirildiği ve hakkında tahkikat başlatıldığı bildiriliyor.⁴⁴ Yine Kastamonu’nun Tosya kazasında İbrahim kızı Feride adında biri 15 çocuğa Arap

³⁸ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 37.

³⁹ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 20.

⁴⁰ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 88.

⁴¹ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 79.

⁴² BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 23.

⁴³ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.39.1, belge no: 33.

⁴⁴ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 11.

harfleriyle ders okuttuğu gerekçesiyle tutuklanarak, adliyeye sevk edilmiştir.⁴⁵ Hükümetin sert tedbirlerine rağmen Laik uygulamalara aykırı dinî propaganda faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. Zonguldak'ta camide vaizlik yapan Abdülmecit adında biri, vaaz esnasında, “*eskiden ulema uyanıktı. Halk uykuda idi. Anın için uyanık olan ulema halkı uyandırıyor. Şimdi ise ulema kendisi uykuda, halk da dört ayaklarını uzatıyor. Anın için sözünün tesiri yok*” tarzında propaganda dan dolayı adliyeye sevk edilmiştir.⁴⁶ Yine Ankara'da Ahi Evran Camii'nde Bayram namazın esnasında namaz kılmayan ve oruç tutmayanlar ağır bir dille tenkit edildiğinden bu durum halkı tahkir ve tahrik olarak görülmüş ve söz konusu cami vaizi görevlerinden alınarak haklarında tahkikat yapılmıştır.⁴⁷ Muğla Vilâyetinden Dahiliye Vekâletine gönderilen bir yazıda da, Kemer'de karakol komutanlığı yapmakta olan Çerkes Hasan Onbaşı'nın eski karakol komutanına namaz kılmak ve dinle alakadar olmamak sebepleriyle “*hükümet-i hâziranın bu vaz'iyette devam etmeyip bir gün yıkılacağı*” yolunda propaganda da bulunduğu ve hakkında gerekli tahkikatın yapılması için Merkez Komutanlığı'na yazıldığı bildiriliyordu.⁴⁸ Yine Dahiliye Vekâleti'nden CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilen bir yazıda ise Kırklareli Vilayeti'nin Vize kazasının Evrenli köyü imamı Mehmet'in aynı köyden bazı şahıslara ve köy muhtarı Rıfat Bey'e Şapka İnkılabı'na aykırı olarak , “*şapka yeni giyildiği zaman siz muhtardınız. Buna hiç itiraz etmeden hemen giydiniz ve sizi gören diğerleri de şapkayı giymek mecburiyetinde kaldılar. Siz o zaman itiraz etseydiniz bu halka şapka giydirmezlerdi.*” yolunda propaganda yaptığı ve yine aynı köyden Derviş Mehmet ve Osman adlı kişilere ait malları, mirasçılarına eski şeriat hükümlerine göre taksim yapmak suretiyle medeni kanuna aykırı davranışta bulunduğu gerekçesiyle tutuklanarak adliyeye sevk edildiği ifade ediliyordu.⁴⁹ Bu bağlamda hükümetin başta medeni kanun olmak üzere Laiklik ile ilgili uygulamaya koyduğu devrim kanunlarının propagandaların ana konusunu oluşturduğu görülmektedir. Özellikle 1936-1937 yıllarında Anadolu'nun değişik bölgelerinde bu tür propagandaların yoğunluk kazandığı dönemin belgelerinden anlaşılmaktadır. Hatta bazen söz konusu propagandaların 1936 seçimlerinde de halkı etkilemek amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Meselâ Çorum'da İskilip Belediye Reisliği seçimlerinde, Ulaştepe Mahallesi'nden İstanbul'lu oğlu Abdurrahman'ın etrafına topladığı bir gurup halka, CHF'nin Belediye Reisi namzedi aleyhinde olarak “*bunlara oy vermeyiniz. Çünkü eğer bu sefer bunlara rey verdiğiniz takdirde kararlarınıza şapka giydirecekler ve başlarına tarak takarak kol kola gezdirecekler, fırsat elde iken bunların kazanmaması için rey vermeyiniz.*” Sözlerini sarf ederek halkı bu doğrultuda etkilemeye çalışmıştır.⁵⁰

1935 yılından itibaren sadece, Laik uygulamaları hedef alan dinî propaganda faaliyetleri değil, aynı zamanda tarikatlar yoluyla örgütlü propaganda faaliyetlerinin de hız kazandığı, özellikle Alevi ve Nakşî tarikatlarının faaliyetlerini artırdığı görülmektedir. Hatta hükümet artan tarikat faaliyetlerinin önüne geçebilmek amacıyla 1936 yılı başı itibariyle başta Nakşî şeyhleri ve ileri gelenleri olmak üzere tarikat bağlantısı şüphesi taşıyan bazı kimselerin evlerinde ve buldukları mekanlarda araştırma yapılması amacıyla İçişleri Bakanlığı'ndan bütün mülki idarelere ve CHF parti örgütlerine emir gönderilmiş ve bu hassas konuda parti ile devletin birlikte çalışması istenmiştir.⁵¹ Bu çerçevede bütün tarikat faaliyetleri yakından takip edilmiştir. 1935'ten itibaren giderek artan söz konusu gizli tarikat toplantılarında, başta hükümetin siyasî icraatları olmak üzere Laik uygulamaları aleyhinde propagandalar yapılmıştır. Mesela 14 Mayıs 1935 tarihinde Dahiliye Vekaleti'nden CHF Genel

⁴⁵ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 587.25.1, belge no: 30.

⁴⁶ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.39.1, belge no: 22.

⁴⁷ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 5.

⁴⁸ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 8.

⁴⁹ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 4-5.

⁵⁰ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.39.1, belge no: 39.

⁵¹ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.39.1, belge no: 61,62,63.

Sekreterliği'ne gönderilen bir yazıda Erzincan'ın Selepir nahiyesi Kuştim köyünde Ağadede namında biri tarafından çevre köy ve kazalarda gizlice Alevi ayinleri tertip edildiği ve bu ayinlere hükümetin iskân kanunu ile ilgili düzenlemesinin aleyhinde olarak "hükümet sizi yerinizden çıkaracak, başkalarını getirecek dar gününüzde size imdada yetişecek Dersimliler'e yardım ediniz." tarzında ayrılıkçı, siyasi nitelikte propaganda yapıldığı ve bundan dolayı söz konusu tertibatta rol oynayanların tutuklanarak adliyeye sevk edildiği bildiriliyordu.⁵² Yine Amasya Vilayeti'nin Beyazıt Paşa mahallesinden Alevilerin Hamsa koluna mensup Emir Said'in yeğeni Fahri ve Salih oğlu Veli adlı kişilerin un ve şeker satmak vesilesi ile dolaştıkları yerlerde gizli toplantı ve ayin yaptıkları tespit edilerek söz konusu kişiler tutuklanarak adliyeye sevk edilmişlerdir.⁵³ Maraş'ta Tercan mültecilerinden birinin evinde bazı Alevilerin Muharrem ayı münasebetiyle Alevilik ayini yaptıkları belirlenmiş ve 20'si erkek 7'si kadın 27 kişi tutuklanarak mahkemeye sevk edilmiştir.⁵⁴ Alevi tarikatlarının yanı sıra Nakşî tarikatının da 1935'ten itibaren, bütün yasaklamalara rağmen faaliyetlerini artırdığı görülmektedir. Başta Orta Karadeniz olmak üzere Sivas, Konya, Elazığ, Adana, Tarsus, Çanakkale söz konusu tarikatın en yoğun faaliyette bulunduğu yerler olmuştur. Nitekim Trabzon'da yakalanan Kazım oğullarından Reşat'ın Bayburt'un Siptoros köyünde oturan Nakşî şeyhi Şeyh Sadi Gül isminde biri tarafından Nakşî propagandası yapmak üzere gönderildiği, yapılan araştırmada üzerinde tarikata ait propaganda kitaplarının çıktığı, Bayburt ve Bulancak'tan bazı Nakşî tarikatı kimselerle bağlantı içinde olduğu ve bu faaliyetinden dolayı yakalanarak mahkemeye sevk edildiği 15 Ekim 1935 tarihinde Dahiliye Vekaleti'nden CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır.⁵⁵ Yine Aralık 1935'te Sivas'ın Yozgat sınırına yakın köylerinde Nakşî tarikatını ihyaya çalışmak isteyen 25 kişi yakalanarak Boğazlıyan Savcılığı'na teslim edilmiştir.⁵⁶ Nisan 1936 Trabzon'un Akçaabat kazasına bağlı bazı köylerde Nakşî ayini yaptıkları gerekçesiyle 23'ü kadın toplam 40 tarikat mensubu yakalanarak mahkemeye sevk edilmiştir.⁵⁷ Eski kadiri tarikatı şeyhlerinden Ali Gafur'un oğlu Veli, babasının tarikatını ihya için Adana, Ceyhan ve Tarsus'tan topladığı 9 kadın ile Mihmandar köyündeki evinde ayin yaparken yakalanmış ve mahkemeye sevk edilmiştir.⁵⁸ Söz konusu ayinlerde Cumhuriyet'in kurucuları ve icraatlarının aleyhinde propagandaların yapıldığı da görülmektedir. Mesela Dahiliye Vekâleti'nden CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilen 23 Kasım 1936 tarihli bir yazıda, Elazığ'da eski muallimlerden Hüseyinoğlu Şeyh Kâzım'ın bir Nakşî halifesi olduğu ve birçok müridiyle her Pazartesi ve Perşembe günleri evinde toplantı düzenlediği ve Başvekil İsmet İnönü ve Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Elazığ'ı ziyaretleri sırasında yaptığı bir toplantıda, Şeyh Kâzım'ın müritlerine "bunları ayağımıza getirttik, yakında Gazi'yi de getirteceğiz. Benim evimde Meyyit-i Ali Resul kalkacak. Yakında vaktimiz tamam olacak ve yeşil bayrağı açacağız." tarzında sözler sarf ettiği bildiriliyordu.⁵⁹ 1936 ve 1937 yıllarında benzer tarikat faaliyetlerinin Konya, Samsun, Çanakkale gibi Anadolu'nun değişik bölgelerinde sürdürüldüğü ve hükümetin bu faaliyetleri yakından takip ettiği belgelerden tespit edilmektedir.⁶⁰

Atatürk döneminde Laiklik karşıtı propaganda ve tarikat faaliyetleri yakından takip edilerek adli ve idari her türlü tedbir alınmıştır. Nitekim hilâfetin kaldırılmasından hemen sonra 31 Mayıs 1925 tarihinde, İcra Vekilleri Heyeti'nin aldığı bir karar ile bilumum hükümet binalarında ve resmi daire ve

⁵² BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 89.

⁵³ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 85.

⁵⁴ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 36.

⁵⁵ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 21.

⁵⁶ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 19.

⁵⁷ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.39.1, belge no: 90.

⁵⁸ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.39.1, belge no: 41.

⁵⁹ BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 539.39.1, belge no: 21.

⁶⁰ Bkz. BCA, CHP Ktlg., nr: 490.01, Yer No: 590.38.1, belge no: 3, 11.

mekteplerde bulunan ve eski rejimi hatırlatan arma, tuğra ve saltanat resimleri, Cumhuriyet kavramıyla uyum sağlamadığı gerekçesiyle kaldırılmıştır.⁶¹ Yine 1928'de Laikliğin anayasaya dahil edilmesinden hemen sonra özellikle Cumhuriyet rejimi aleyhinde getirebilecek irticaî hareketlerin önüne geçilmesi için bütün vilayetlere gerekli tedbirlerin alınması yolunda tebligatta bulunulmuştur.⁶² Bilhassa 1935'e doğru irtica faaliyetlerinin giderek artması üzerine, 11 Aralık 1935 tarihinde Umûmî Müfettişliklere ve tüm vilayetlere gönderilen tamimde, irticaî tahrikat ve faaliyetlerin ciddi boyutlara vardığı ve özellikle bayram ve ramazan gibi dinî ay ve günlerde sıkı tedbirlerin alınması gerektiği bildiriliyordu.⁶³ Ayrıca irticaî hareketlerle mücadele için hükümet ile parti örgütlerinin sıkı bir işbirliği yapması için CHF parti örgütlerine genelgeler gönderilmiştir.⁶⁴ Hükümet tedbirleri çerçevesinde daha çok hapis ve para cezasının uygulamada ön plana çıktığı tespit edilmektedir.

Sonuç

Atatürk Dönemi'nde toplumun modernleş(tiril)mesinde ve ulus-devletin oluşumunda Laiklik temel alınmıştır. Sadece siyasal alanda sınırlı kalmayan belki de ondan daha fazla olarak sosyal hayatın hemen bütünü üzerinde doğrudan etki yapan Laiklik uygulamada Osmanlı'dan miras alınan ve daha çok gelenekçi yapı arz eden toplumun bazı kesimlerinden tepki görmüştür.

Bu dönemde Laiklik karşıtı propaganda faaliyetleri, temelde iki şekilde gelişme göstermiştir. Laiklik karşıtı propagandaların bir kısmı, din adamı sıfatı taşıyanlar tarafından yapılmış ve ekseriyetle camiler bu tür propagandaların merkezi olmuştur. Başta Türkçe ibadet ile ilgili düzenlemeler olmak üzere geleneksel islâm ile çatışan Laik düzenlemeler hedef alınarak, Arapça ezan, tekbir ve kamet, Arapça dua gibi daha çok islâmın ibadet ile ilgili ritüellerinin vazgeçilmezliği bu propagandaların temel konusunu teşkil etmiştir. Bu bağlamda Harf İnkılâbı ve Türkçe ibadet tepkilerinin ortaya çıkışında en etkili Laik düzenlemelerden olmuştur. Ayrıca Şapka ve Kılık Kıyafet ile ilgili düzenlemelerin yanında Türk Medeni Kanunu kabulü de rejim aleyhtarı dinî propaganda faaliyetlerinin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Bu çerçevede yeni rejimin modern kadın ve aile algılaması bazı gelenekçi çevrelerce islâmın emrettiği yoldan sapma olarak değerlendirilirken, Türkçe ibadet ile ilgili düzenlemeler doğrudan dine, başka bir ifadeyle dinî ortadan kaldırmaya yönelik hareketler olarak algılanmıştır. Hatta bazı propagandalar özellikle halkın dinî duygularını suistimal etmek suretiyle, tamamen uydurma senaryolar üzerine kurgulanmış; halkı hükümet aleyhinde kışkırtmak amacıyla taşımıştır. Kaymakam'ın camide tiyatro oynattığı, hükümetin Avrupa'dan çok sayıda haç getirttiği ve bunları halka dağıtacağı gibi propagandalar bu türen tamamen uydurma ve halkın galeyana gelmesine yönelik olarak ortaya atılmış propaganda unsurları olmuştur. Kapatılan Tekke ve Zaviyelere tepki olarak tarikatlar vasıtasıyla yürütülen örgütlü propaganda ise Laiklik karşıtı faaliyetlerin diğer önemli boyutunu oluşturmuştur. Atatürk Dönemi'nde örgütlü dinî propaganda faaliyetlerinin bir kısmını, Alevi tarikatlarının gizli toplantıları oluştururken diğer kısmını sünnî islâmın Nakşî tarikatı teşkil etmiştir.

Hangi şekliyle olursa olsun söz konusu propaganda faaliyetleri yeni rejim tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiş, laiklik uygulamasından kesinlikle taviz verilmemiştir. Çünkü Kemalist Cumhuriyet'in temel gayesi, yeni bir ulus-devlet yaratmaktır ve bunun vazgeçilmez temel şartı Laiklik idi. Nitekim, Laiklik adına yapılan yasal düzenleme ve uygulamalar, yeni rejimin doğrudan dine ve onun değerlerine karşı oluşundan değil ulus-devlet esasına dayalı yeni rejimin, batılılaşma ve bu çerçevede modern bir devlet oluşturma endişelerinden kaynaklanmıştır. Bunun için yeni rejim, bu uğurda bazen aşırılığı da içeren radikal sert tedbirleri almaktan dahi imtina etmemiştir. Bununla

⁶¹ BCA, BKK, Nr. 30.18.1.1, Yer No: 14.37.17.

⁶² BCA, BMGMK, Nr. 30.10, Yer No: 102.667.22.

⁶³ BCA, CHP Ktlg., nr: 490.01, Yer No: 590.39.1, belge no: 56, 57, 58, 59.

⁶⁴ BCA, CHP Ktlg., nr: 490.01, Yer No: 590.39.1, belge no: 54.

birlikte, özellikle halkı rencide edici, aşırıya varan uygulamaları da benimsemeyerek buna karşı sert tavır almıştır. Dahiliye Vekili Şükrü Bey imzasıyla 1 Nisan 1936 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen bir yazı hükümetin bu konudaki duyarlılığını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.⁶⁵ Söz konusu yazıda, Kütahya'nın Aslanapa Nahiyesi Müdürü'nün karakol komutanı ile birlikte nahiyeye köylerini gezerken Şapka Kanuna muhalif olarak 18-20 yaşlarında birinin başında boncukla işlenmiş terlik görmesi üzerine, terliği yırtarak köylüye hakaretimiz sözler sarf ettiği ve bunun üzerine, söz konusu nahiyeye müdürünün davranışı Dahiliye Vekaleti'nce yapılan tahkikat neticesinde uygunsuz bir tavır olarak değerlendirilerek, "... halk karşı böyle hareket etmiş bir idare isyanı eliyle hazırlar" cümleleriyle olay kınanmış, durumun Adliye Nezareti'ne bildirildiği, ve hadisenin tamamen nahiyeye müdürünün "her haysiyetli adamı isyana sevk edecek olan akılsızca ve hakaretimiz hareketi"nden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu da hükümetin Laikliği, dine takınılmış olumsuz bir tavır değil bir çağdaşlaşma aracı olarak gördüğünün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

- BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No: 102.667.1.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No: 102.667.15.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No: 102.667.18.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No: 102.668.2.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.669.21.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.1.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.3.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.7.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.10.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.8.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.9.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.6.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No : 102.668.12.
BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No: 128.923.10.
BCA, BKK, Nr: 30.18.1.1; Yer No: 19.15.12.
BCA, BKK, Nr: 30.18.1.1, Yer No: 16.71.4.
BCA, BKK, Nr: 30.18.1.1, Yer No: 14.37.17.
BCA, CHP Ktlg, Nr: 490.01, Yer No: 590..38.1.
BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 590.39.1.
BCA, CHP Ktlg., Nr: 490.01, Yer No: 587.25.1.

2. Araştırma Eserler

- AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul 1995.
GÖZAYDIN, İftar B., "Türkiye Hukukunun Batılılaşması", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
KÖKER, Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
TUNÇAY, Mete *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

⁶⁵ BCA, BMGMK, Nr: 30.10, Yer No: 128.923.10.